

Коста Николић

Институт за савремену историју, Београд
kosta.nikolic@yahoo.com

Постмодернизам и хуманистичке науке. Пример историографије

Развој савременог друштва неминовно отвара питање о смислу даљег проучавања прошлости и месту историографије, али и других хуманистичких дисциплина. Раширене теорије о крају историје и убрзани развој наука које могу да понуде „пожељне одговоре“ на актуелне проблеме у развоју друштва створили су основу за тумачење да је битно само оно што је тренутно. Постмодернистички дискурс историографију тумачи само кроз њену усклађеност са општим друштвеним и идејним хоризонтом времена и простора у коме настаје и делује. Зато се и сугерише став да се историографија може вредновати искључиво у њеном друштвеном контексту. У овом тексту указаћемо на слабости оваквог приступа, јер он доводи само до поједностављивања научног рада.

Кључне речи:
постмодернизам,
хуманистичке науке,
интелектуализам,
историографија,
култура сећања

Историјска наука стара је колико и људска цивилизација. Од најстаријих времена постоји чврсто уверење о користи и неопходности знања о прошлости. Цицерон је писао да је историја – учитељица живота, а сви антички историчари истицали су да је познавање историје добро за практичну поуку владара. Тако је схватање о поучности историје ушло у цивилизацију, а са њиме и свест да постоји историјска истина и да се она мора сазнати. На другој страни, одувек су деловале и тежње да та истина буде потиснута, и отуда непрестана намера историчара да буду објективни (Mitrović 1992: 7–8).

Оспоравање историографије као науке старо је готово колико и сама историјска наука, а у својој суштини своди се на тумачење да је историја само знање о појединачним чињеницама из прошлости, а не и наука. У традиционалним друштвима, као што је српско, историјска свест је дуго времена углавном грађена на митовима, колико због природе самог друштва толико и због тога што су многи историчари често следили ирационалне представе из прошлости свог народа. Оно што представља спектар научности историјске науке (критичност и рационално сагледавање прошлости и адекватно доношење вредносних судова)

сукобљава се са митским наслеђем које је одређивало историјску свест (Митровић 1992: 12).

На глобалном нивоу, више је него карактеристично оспоравање историјске науке у периоду после Другог светског рата. То оспоравање своје упориште налазило је и у добровољном служењу појединих научника тоталитарним идеологијама, почевши од нацизма и комунизма па до многих диктаторских режима. Противници историографије наглашавају да готово не постоји могућност да се она развија слободно и независно од државе и интереса центара моћи. Спрега дела интелектуалне елите са политичким центрима заиста је обесмислила не само сврху истраживања, већ и знања сама по себи. Тако је историографија неминовно ушла у динамику друштвених процеса као утилитаристичка наука, што је супротно њеном смислу.

И у послератној Југославији, слично као и у другим тоталитарним друштвима, одмах је почео процес суспензије слободног памћења, па је дошло је до спајања „пожељног памћења“ и историјске реконструкције. Многи догађаји су прећуткивани, посебно они о којима се полујавно увелико говорило. Државни апарат је систематски коришћен да се појединцима одузме сећање, чиме је почео процес „менталног поробљавања“ грађана (Брајовић 2011:33).

Како истиче Андреј Митровић, пошто је југословенски систем имао врло јаку идеологију, он је ломио историографију, али се показало да постоје паралелне историјске представе. Оне су живе испод нивоа званичне историје, а што је та званична историја била арогантнија према стварности, та паралелна историја постајала је упорнија, јер се везивала за чињенице које су људе погађале сасвим конкретно, па су их они памтили, и то је постало део духовности појединаца (Митровић 1999: 138–142).

У друштвима мале цивилизацијске развијености, са ниском општом културом и оскудном научном традицијом, са малим потребама за стручношћу и без искрених захтева за знањем, историографија се одвајкада доживљава као део пристрасне стварности, утопљена у своју околину. Неуко окружење, заостали слојеви и нееманциповане групе желе да у професионалном историчару виде идеолога, тј. првосвештеника нације, државе или класе. Такво друштвено окружење историчара прихвата само као трансмисију претходно одређених тврдњи и политичких задатака, подстичући рад који је мешавина науке и пропаганде (Митровић 1992:13).

Основна карактеристика, која се веома лако уочава, јесте дуго трајање и пресудан утицај историјских неистина на креирање историјске свести српског народа. И сами научници тешко се ослобађају древних наслага прошлости. Историја српске историографије јесте непрестани сукоб две струје: оне која заговара и негује, у различитим епохама на различите начине, митску и ирационалну представу о прошлости и оне која се бори за рационално тумачење историје, у складу са законима науке, и за саопштавање истинитих резултата, без обзира на то колико они руше поједине романтичарске представе из српске прошлости, или нису у складу са владајућим политичким и идеолошким концептом, независно од епохе у којој се јављају.

У таквом друштвеном окружењу, злоупотреба историографије или њено потпуно игнорисање редовне су појаве, које се огледају у поплави традиционализма, односно лажног модернизма. То су ситуације у којима политичка, односно идеолошка квазиелита у прошлости тражи оправдање за своје поступке, изводећи непримерене и антинаучне аналогije. Такве представе о прошлости највише негативних последица оставиле су у прекретним временима, у периодима великих ломова, чега у српској историји никада није недостајало.

Митско наслеђе је важна чињеница српског реалног идентитета. То наслеђе, стечено током дугих векова, представља фактор који српски народ и данас чини онаквим какав он заиста јесте. Присутност митологије у свакодневном животу и дуготрајна идентитетска криза у којој се налази српски народ условили су доминацију архаичног мишљења. Иако митски свет није стварност, ирационална подлога је изузетно присутна, а митске импулсе замењују, како је доста давно написао Миодраг Поповић, „исфорсирани патриотизам“ и „религиозно–мистичне“ егзалтације: *Савремено мишљење, у основи критичко, усмерено је и према нама самима, према аветима које извиру из нас, као и према фасцинацијама и страшилима која делују из заостале средине на човекову свест. Ваља признати да смо оно што јесмо да бисмо, еманциповани од слепог робовања свему што смо наследили од искона, могли да будемо оно што бисмо хтели да јесмо* (Поповић 1977: 136).

Иако је у српској историографији снажно присутан критички правац, и даље је актуелан проблем њеног утицаја на креирање историјске свести друштва у целини. Један од одговора на питање зашто научна историографија није у пуној мери пресудан чинилац у креирању историјске свести лежи у чињеници да резултати историјских истраживања бескрајно тешко доспевају до „друштвене базе“. То је појава која се изузетно тврдокорно одржава. Још пре више од четири деценије Сима Ћирковић је указао да резултати историјске науке увек имају само малобројну интелектуалну публику као читаоце (Ћирковић 1972: 254). На тај начин, место науке заузимају ирационалне представе, које се одржавају због културне специфичности самог српског друштва, које је у својој суштини дубоко конзервативно.

Историјско памћење конструишу друштвене групе, и оне одлучују шта је „достојно помена“ и како ће то бити запамћено, а појединци треба да се идентификују са јавним догађајима према значају који они имају за њихову групу (Берк 1999: 83).

Одређивање према блиској прошлости одувек је било повезано са разноврсним тешкоћама. Основни сукоб одигравао се на релацији научни приступ – памћење, које је увек имало тенденцију да се наметне као апсолутна вредност, тј. један алтернативни морал, понекад и као својеврсна нова религија. Памћење најчешће представља „болан“ однос према прошлости, подразумева култ сећања и опседнутост прошлошћу. На пример, сећање на „славну ратну прошлост“ темељи се на сећању на претрпљене патње и подстиче људе који се на њега позивају да себе

прикажу као жртве „највеће казне и патње“, и то зато што се увек болније доживљава сопствена патња. У директној вези са тим јесте и „надметање“ око броја жртава бројем – жртава.

Један од основних задатака историографије јесте да се путем разумности, засноване на знањима, супротстави емотивној мотивацији у креирању историјске свести, да насупротив подизању „националног морала“ тежи ширењу поузданог познавања стварности. Али, у Србији се и у савременој епохи прозно књижевно дело, као некада епска поезија, показало као погоднији облик за саопштавање и неговање сложених представа о историјској стварности, јер историјско мишљење једноставно није постојало.

За разлику од „зрелих цивилизација“, у којима се јасно разликује шта је митско а шта историјско мишљење, српска интелигенција се тешко ослобађа мишљења у коме је доминантан дух „колективне воље“. Из тога се често јављала и тежња ка „исправљању“ прошлости и њеном прилагођавању актуелним политичким догађајима, што је спречило хуманизацију српског друштва и отежало проналажење сопственог пута у новој епохи.

За нашу тему посебно је значајно преузимање улоге историографије од стране књижевности у епохи слома југословенске државе и комунистичког друштвеног поретка, крајем 80-их година 20. века. Тада су поједини српски писци отворили историјске теме, што је пресудно утицало на креирање мишљења и погледа на блиску прошлост, самим тим – и на историјско оправдање политичких поступака тадашње политичке елите.

Дискусија о спознајној функцији књижевности стара је колико и сама књижевност. Опште је место када се каже да књижевност и када јесте ангажована – не сме да доводи у питање своју специфичну уметничку природу. Књижевност говори о свом времену, говори о историји, али она ипак није историја, говори о човеку, али није антропологија, открива човекову психу, али није психологија. Без обзира на то чему тежи и докле сеже у својим тежњама, књижевност је преваходно фикција и уметност речи. Свако књижевно дело на првом месту јесте појединачни, непоновљиви уметнички феномен, и тек као такво оно може бити и нешто друго: историјска чињеница, сведочење о времену, пример који се може користити и за објашњавање феномена који спадају у домен проучавања различитих хуманистичких научних дисциплина (Деретић 1985:9).

Феномен негирања историографије од стране појединих књижевника у директној је вези са често истицаном „пост-модернистичком“ тезом, која је популарност стекла управо у последњим деценијама 20. века. Та теза каже да је историја, баш као и књижевност, доступна само у облику текстова, што је, наравно, нетачно, и овде није потребно наводити контрааргументе за ту неинтелектуалну тезу. Најзначајнији став у том тумачењу јесте да основе историјског знања нису историјске чињенице, већ написани текстови, макар они, како је то истакао Пол Де Ман, били „прерушени у рухо ратова и револуција“ (Де Ман 1975: 311). Та свест о прошлости као текстуалној, а тиме и језичкој,

наративној и идеолошкој конструкцији довела је у питање идеал објективне историографије, која је заснована на непристрасном прикупљању поузданих чињеница (Петровић 2008: 27).

Ову промену је Мишел Фуко означио као „епистемолошку мутацију историје“. Према његовом мишљењу, она се огледа у промењеном односу према самим документима, који више нису неутрална и статична сведочанства о прошлим догађајима, већ текстови отворени за различите облике преиспитивања и манипулације (Фуко 1998: 16). И њихови састављачи и каснији тумачи били су идеолошки, културолошки или етички ангажовани у конституисању за њих „прихватљиве“ истине. На крају, и сам језик својим конвенцијама утиче на обликовање одређене слике света. Наводно је читав низ епистемолошких, онтолошких и херменеутичких питања о статусу прошлости и могућностима њеног сазнавања и разумевања умногоне проблематизовао природу и облике историјског знања (Петровић 2008: 28).

Однос постмодерне према историји најбоље је 1989. дефинисао холандски филозоф Франк Анкерсмит у раду *Историографија и постмодернизам*. Он је написао да историја није реконструкција „онога што нам се десило у разним фазама нашег живота“, већ стално „поигравање са сећањем на то“. Тврдио је да памћење има приоритет над оним што је упамћено, и да о прошлости треба „размишљати“, а не истраживати је. Критикована је и логоцентрична традиција потекла од Сократа, јер разум не може да схвати „тајне реалности“, па су се постмодернистички историчари декларисали као „пресократовци“ (Ankersmit 1989: 150 и 153–154).

Насупрот општем месту науке – да је могуће универзално знање које, кад се једном „спозна“ и прихвати, важи за све људе у свим временима, да је истина доступна и да се може показати у неискривљеном облику, да је могуће неутрално поуздано знање, из кога произилази еманципација заснована на рационализму, постомодерна се ослања на „сазнајни скептицизам“, који пориче могућност разликовања истине од привида. На то се надовезује одбацивање трагања за узрочним везама у прошлости. Како закључује социолог Тодор Куљић, код ове редукције видљив је пад на претпојмовне облике изражавања (Куљић 2003: 290).

Постмодернистички историчари сматрају да знање и памћење не одражавају „онтолошку стварност“, већ да се конструишу у складу са потребама „субјекта који сазнаје или памти“. Зато опстанак знања и памћења у великој мери зависи од случајних друштвених услова, који одређују шта је за појединца занимљиво у датој ситуацији. Апсолутизација појединачног уместо документа даје предност „реторичкој конвенцији“; одбацује се и идеал просветитељства да је задатак историје да се истраживањем прошлости извуче поука за будућност, у складу са критеријумима могуће објективности. Постмодерна негира неутралну претензију историографије и констатује крај историје (постисторију), јер научност није повезана са објективношћу или са „реалистичком еквивалентношћу“, већ је потиснута у „сферу доживљеног“ (Куљић 2003: 295–296).

Миљивој Солар пише о покушају оспоравања знања, о пласирању идеје да је на почетку 21. века на делу процес „краја науке“. Он сматра да се напади на науку изводе са становишта религије и одређеног типа филозофије, а зачетника те појаве види у немачком филозофу Едмунду Хусерлу (E. Husserl, 1859–1938). Он је кризу науке видео у немогућности да се друштвене и хуманистичке науке утемеље на истим принципима као и природне, па је предложио „феноменолошку методологију“, која би открила праве темеље сваког знања и свих наука, а научно знање појединачних наука било би само пројекцијом изведено знање „другог степена“, знање које је без темеља. Солар даље пише да је Хусерлов ученик Мартин Хајдегер (M. Heidegger, 1889–1976) доказивао како „право знање“ није оно знање о коме говори наука, као и да се његова критика науке завршава у дискурсу митологије. Суштина оваквог оспоравања науке своди се на негирање њеног напретка кроз усавршавање методологије – наука се развија искључиво кроз замену одређених теорија другим теоријама (Солар 2010: 58–59).

Немогућност непосредног приступа прошлости и њена „посредованост у садашњост“ у виду историјских извора, који заиста великим делом имају писани карактер, довела је до радикалне негације сазнајне моћи историјске науке. Порицало се историографско „хтење и трагање“ за истином, јер, наводно, у историјској науци не постоје критеријуми истинитости због доминације „неизбрисиве релативности“ у сваком описивању историјских феномена. Из става да је прошлост прича, да се она представља као прича и реконструише на основу прича, односно – приповедањем, па да је и историографија само „поетичка делатност“, у постмодернистичкој ревизији историјске науке тврдило се да историјско приповедање има смисла процењивати искључиво са моралног и естетског, али не и са научног становишта (White 2004: 621–622).

Негира се епистемолошка заснованост историјских знања и оспорава оправданост тежње историографије за истином. Тако је отворена могућност потпуне релативизације историјских знања. На тај начин долази до својеврсне регресије историјске свести и мишљења, и отвара се простор за победу „неумског“ над историографијом, што би само омогућило доминацију ирационалног и отворило путеве ка неслућеним манипулацијама историјским знањима (Антоловић 2008: 195–196).

Према схватању многих теоретичара постмодерне, књижевност је имала кључну улогу у разумевању друштвеног живота пре појаве модерних хуманистичких дисциплина, а сви „жанрови“ писане речи дуго су били део различитих књижевних жанрова, односно – и историјска је наука, као наука која се изражава писаном речју, у својим раним видовима неизбежно била део књижевности. Оспоравањем позитивистичког приступа у проучавању прошлости, који језик сматра неутралним средством за изражавање или сазнавање стварности, истиче се да је свака научна дескрипција еквивалентна било којем књижевном опусу, јер се и један и други писани жанр служе језиком као средством за „конструисање реалности“. На тај начин, оспорава се научна егзактност

кроз тврдњу да постоји само „посредована“ или „конструисана“ стварност. Тако схваћена историографија, али и остале хуманистичке дисциплине, у првом реду антропологија, не разликују се од књижевности, па самим тим и расправе о односу између фикције и чињеница постају беспредметне (Симић 2005: 549–551).

Постмодернисти историографију третирају као „застарелу епистему“, јер историја, наводно, постоји само као текст. Тврди се и да су легенде веродостојније од историје, јер их не пишу људи, па ако писац жели да буде веродостојан у својим сликама историјских догађаја, он не сме да се ослања на документе, већ на легенду, или пак да је сам створи у настојању да читаоца заведе илузијом истинитости (Татаренко 2009:222). Овакав приступ био је само одблесак схватања да историчар не мора да гаји „неприкосновено поверење“ у чињенице, да су „текстуализовани остаци“ прошлости непоуздани, да је посао историчара близак уметности исто колико и науци.

Посебно се за роман тврди да он доноси боље разумевање и сагледавање прошлости, али и одређене културе, него научне монографије ограничене „позитивистичким објективизмом“. Дискусије око питања да ли је роман само књижевна форма или „социјална институција“ доста су старе. У друштвима у којима се тумачење традиције често „прилагођава“ актуелним политичким догађајима, а оправдање за нов идеолошки дискурс тражи у прошлости, као што је то био случај са Србијом у време распада СФРЈ, наглашава се да форма и садржина књижевности, романа на првом месту, проистичу из социјалних појава и да су повезани са „посебним тренуцима“ у историји једног друштва. И овде се превиђа да се књижевник мора посматрати првенствено као уметник, а да је роман статус уметничког дела стекао тек онда када је одбацио историјски и социјални детерминизам друштва као свој модел (Милојевић 2009: 72–73).

Превиђа се да питања која књижевност и историографија постављају могу да буду иста, али да су начини на који се долази до одговора битно другачији. „Заборавља“ се да је основна намера писца да направи добру причу, а да је код научника на првом месту присутно етичко начело „говорења истине“, без обзира да ли је то, с обзиром на стање доступних извора, објективно могуће или не. Како пише Андреј Митровић – „пробни камен није у методу, новом или старом, него у истинољубивости“ (Митровић 2008: 119).

Тако се пројектовало схватање о „наратологији историографије“, па се за историјски текст тражила иста врсте анализе коју је наратологија увела у проучавање књижевности. Разлика је била погубна по реинтерпретацију прошлости и креирање нове историјску свести – код приповедања о историјским догађајима може се говорити само о историјским личностима, односно, о стварно постојећим особама, а не о измишљеним ликовима који једино налазе место у књижевности.

У питању је концепт „примењене књижевности“, када аутор настоји да „исправи“ наводно погрешно представљене историјске чињенице. У таквом интелектуалном приступу, документ који посредује историјске чињенице схвата се само као један од „претходних текстова“,

који –ако се унесе у дело – није у функцији прибављања „стварносне потребе“, већ је у питању интертекстуално повезивање са „претходном текстуалношћу“. Тако документ није био битан као део историје, већ само као текстуални траг који може да буде и фиктиван, па се он само инкорпорира у неко дело. То је практично значило следеће: ако у анализи прошлости недостаје документ, „ти га допиши“ (Перишић 2007: 73).

И тако је књижевност добила потпуно отворен простор и широко поље за тумачење свих „белина“ из најновије прошлости, и вероватном се чини оцена да је пресудно утицала на креирање нове историјске свести српског народа. Преко епске природе српске књижевности најбоље се може разумети биће српског народа, његова опседнутост национално–ослободилачком борбом, као и појава да књижевност замењује историографију. Осим тога, књижевници у Србији заиста су имали симболички значај у националној култури, чак и код оних који нису читали њихова дела.

Многи писци, посебно у друштвима која нису спремна да одвоје прошлост од садашњости, прилагођавају свом концепту Аристотелово тумачење да је главна разлика између песништва и историографије у томе што историографија говори о ономе што се стварно догодило, о појединачном, а песништво говори о ономе што се могло догодити – по вероватности и нужности, односно – о ономе што је опште. Аристотелова *Поетика* била је „притајена полемика“ против Платонове идеалистичке теорије уметности. Милош Ђурић је писао како је „чудновато“ да је Платон из *Државе* избацио еп, трагедију, комедију и, уопште, све миметичко песништво „због његове тобожње моралне штетности“ (Ђурић 2002: 41).

За Ђурића је Аристотел био бољи познавалац људске природе, па је позитивно вредновао његову теорију да песници стварају „типове“, да је песништво „извор сазнања“, да песници подражавају идеје и да су песничке творевине „онај праобразац, оно опште“, те да је песништво више „филозофска и достојанственија ствар неголи историја, јер песништво више приказује оно што је опште, а историја оно што је појединачно“ (Ђурић 2002: 48–49). Из тога је касније проистекло и тумачење да се смисао историје може „дешифровати“ само разумевањем књижевног дела, тј. да се „истина“ може открити само на основу искуства уметности, а да је књижевност од посебног значаја за „објективизацију друштвености“.

У том смислу, најкарактеристичнији је пример Добрице Ћосића. Он се у својим делима веома јасно одредио према историјској науци ставовима о „поетском историзму“. Ћосић је сматрао да сазнање, разумевање и памћење прошлости – „као човекова самосвест и тежња ка вечности“ – стоје „на почецима и у самим темељима европске културе“. Потпуно у духу романтичарских писаца, говорио је да постоји духовно сучељавање, спорење и надметање науке и уметности, односно – историографије и књижевности, око примата и вредности две истине – егзактне и поетске, фактографске и имагинативне (Ћосић 1988: 134–135).

Ћосић је у потпуности негирао значај научне историографије, али и других хуманистичких дисциплина, наглашавајући да се у поетском

историзму историја изражава као „садржина људске судбине, као психолошка, морална и идејна драма човека у матици историјских збивања“. У таквим романима историја је присутна као догађај општег значаја, који постаје централни мотив романа, а циљ поетског историзма јесте сазнање и изражавање „поетске истине о човеку“ у прошлости, с тежњом ка свременском значењу – све реалне чињенице, документи, опште идеје, историјска грађа, представљају материјал за транспозицију којом се укида историјски фактицитет и заснива „имагинарна реалност“ историје (Тосић 1988:136–137).

Још експлицитнији у негирању историографије и величању епске историјске свести Тосић је био априла 1991. Тада је писао да је једна епоха „смисаоно довршена“ тек када се из непосредне стварности пресели у „духовни свет романа и постане колективна легенда, јер народи имају у свести, у бићу, у судбини само онај, или оне делове своје историје које им је створила и учинила знаним књижевност“. Писао је и да је прва сазнајна вредност историјског романа – историјска истина, а да се кључ продирања у суштину историје рата налази у пишчевој имагинацији, „којом ствара поетску историју као најреалнију и најуверљивију“. Тврдио је и да су писани документи мањкави једнако као и сведочења учесника неког догађаја; прикупљање грађе за њега је било тек почетна енергија имагинације, а писац је својим стваралаштвом порицао историјска документа и „историјске истине, савременике и протагонисте“.

Тосић је наглашавао и да права историја није научна него поетска, да је књижевност старија од науке, да је поетска реч – прва реч „људског бивствовања“ која је изражавала „многострукост људске стварности“, па због тога документи имају релативан значај; „стваралачка интуиција и машта“ пресуднији су чиниоци за вредност и значење историзма у историјском роману од егзактних, документарних, „фактицитетних чињеница“. Зато је књижевно дело „најпотпунија и најсвестранија историја људи“, као што је и епска народна песма – суштина историје (Тосић 1992–1996: 29–37).

И други српски писци приступили су тумачењу прошлости као миту, уз поништавање разлике која је успостављена између мита као фикције и историографије као „објективне истине“, ма каква она била. Однос према историји обликован је као однос према простору фикције, али у питању није било стилско или поетско „улепшавање“ прошлости свог народа, већ идеолошко и политичко, са конкретним последицама у једном бурном времену. Из основне поставке да историју „пишу победници“ тумачено је да је „истина“ вишеструка, да не постоји једна историја, већ само варијанте прошлости. Тако је историја схваћена као фикција, а њено тумачење и није могло бити неутрално ни објективно, јер је засновано на наративним изворима, па је проучавање прошлости семиотички посредовано. На тај начин писци су обликовали схватање да мит више није супротност науци, већ да прераста у њену допуну (Деспић 2007: 35–36).

Чак и они теоретичари књижевности који су истицали да уметност није типична сазнајна форма, да јој сазнање није највиша сврха, наглашавали су да уметност ипак представља „моћан извор сазнања о

човеку, свету и о збивању човека у свету, дакле и у друштвено–историјској стварности“ (Жунић 1995: 30). И социолог Милош Немањић сматра да савремена српска књижевност нуди „изузетно релевантне“ одговоре на нека фундаментална антрополошка и социолошка питања. Пресудан значај види у роману који је пратио све значајне друштвене и културне промене и „истовремено утицао на њих“ (Немањић 2011: 43).

У разумевању овог феномена најважнији став јесте да се дефинисање појма знања врши преко одговора на питање шта је чињеница или, једноставније, шта је истина. Чињеница припада свету објективног, проверљивог, а највиши степен знања налази се у чињеницама опажања и у уверљивости аргумената који се на њима заснивају. Само онај став који се подудара са чињеницом може претендовати на објективну истину, јер се у основи знања налази здрав разум. Знање које ствара нука најпоузданије је и подразумева комуникабилне језичке исказе, логичку кохерентност, искуствену проверљивост и практичну примену (Аврамовић 2007: 122).

На другој страни, сазнајни инструменти књижевности нису појам већ интуиција, знање се конституише у медију уметности, па уметничке истине не могу да буду и научне истине, јер речи и слике у уметничком делу нису дословно истинити, они нису логичке тврдње. Књижевност је увек на извору имагинације, стварност књижевно–уметничког дела не поклапа се са стварношћу историјског света. За уметничку успешност политичког романа није неопходно политичко искуство писца, јер политички роман не треба да развија никакву политичку тезу, нити да се заузима за политичке вредности, а романописац не треба да користи дело да би саопштио свој политички став (Аврамовић 2007: 125 и 128).

Сазнајна улога историографије већини људи не значи ништа, па се историјска наука све више повлачи, потискивана од „актуелних“ научних дисциплина, које пажњу обраћају искључиво на савремени тренутак. У Србији се, слично модерним, технолошки високо развијеним друштвима, јавља феномен раширене незаинтересованости према историји, односно – према историјском мишљењу које не сужава друштвене процесе само на технолошки напредак.

Таква „друштвена одора“ живота заменила је онтолошку, суштинску основу живота. Тако се одбацује човекова духовна слобода и он се претвара у пасивни рефлекс својеврсног социјалног кружног тока. Цела прошлост се одбацује као раздобље заосталости, предрасуда, насиља и „заstraшујућих успомена“ које, наводно, могу да успоре укупни развој. У таквом концепту развоја друштва постаје знатно теже да се помоћу историјског сећања пронађе сопствено индивидуално и колективно место и да се из сазнања о прошлости стекне практична оријентација. Губи се из вида да се заборавом и потискивањем историје друштво не може ослободити терета тешке прошлости, јер она живи у свим људима, независно од владајуће пројекције, и изазива опасне трауме ако је потиснута. Једна од важних улога историографије јесте и да рационализује тзв. унутрашњу историју, која живи у свим људима и која је најчешће митолошка. (Николић–Димитријевић 2002: 182).

У савременом друштву, у испитивању феномена „данашњице“, кроз анализу њихове историјске димензије, што је суштина хуманистичких наука, види се важна могућност за грађење опште културе, која користи потпунијем сагледавању и тачнијем разумевању све сложенијег и све комплекснијег света. Зато треба упознати услове живота у прошлости, открити начине настајања многобројних питања и проблема, и наћи одговоре на њих ради поправљања праксе уношења промена у друштво. Модерне хуманистичке науке разумом се супротстављају емоцијама. Оне шире поуздано познавање прошлости ради изградње одговарајуће културе као предуслова за побољшање живота, насупрот подстицању, на пример, мржње наспрам другог (других). У крајњој линији, таква наука значајно проширује човекове слободе, али само ако научници остану строго у оквирима науке и научног сазнања.

Историјско сазнање је итекако потребно за разумевање, објашњење и тачно третирање појединих феномена у садашњости, на тај начин што открива њихове историјске узроке и развој. На пример, како истиче Ј. Кока, модерни антисемитизам не може се објаснити без познавања његових веома давних услова и узрока настанка, па се у том случају тешко и може борити против њега у практичном просвећивању (Кока 1994: 13).

И у савременој епохи, историјско сећање има изразиту улогу при легитимисању и стабилизовању друштвених и политичких односа власти, а посебно при оправдавању политичких одлука. У том смислу, у светлу историјских алтернатива, садашња стварност доспева под „принуду легитимисања“ и у расправу која тежи променама. Увођењем у прошле и другачије облике постојања, хуманистичке науке доприносе саморазумевању садашњости на начин на који друге науке то не могу.

Рационална историјска свест важна је допуна услова за хуманистичку еманципацију друштва. Историјске чињенице само изузетно користе дневној политици, а у случајевима прављења политике на основу њих – у питању је злоупотреба. Последице тих злоупотреба које су се одвијале у српском друштву крајем 20. века више су него очигледне. Тада је тумачење прошлости постало део националног боја и служило је заштравању конфликтних ситуација. Историјска истраживања добила су своје „надциљеве“ – да се прошлост народа приказује искључиво у најповољнијем светлу. Тај захтев носио је са собом одвајање мишљења и историјских представа од реалности и наметање претпоставке да се стварност не може сазнати.

Појединцу је наметано уверење да не живи историју (стварност) већ мит. Помоћу митских представа, нације су фанатизоване и гурнуте у сукобе једне против других, често из уверења да су управо оне носиоци „прогреса, коначног добра, истинске вере“, или да су предодређене расом, друштвеним односима, или „провиђењем“. Сугерисана је представа да су читави народи, на пример, „вечите жртве“, да су фатално опкољени „злим непријатељима“ и да су стална мета завереничких центара (Митровић 1992: 85–86).

Наука не сме да изгуби своју аутономију. У том смислу, посебан напор треба учинити да се ревитализује потреба за знањем, јер је елиминисање те потребе, великом кривицом самих научника, један од кључних узрока слома система вредности у српском друштву у протекле две деценије и појаве феномена културне и научне регресије. Научна заједница у Србији не сме да прихвати тзв. тржишни принцип у стварању научних знања, који очекује, захтева и признаје резултате „сада“ и „одмах“. То се посебно односи на хуманистичке дисциплине.

Референце:

- Аврамовић, Зоран (2007), „Знање о књижевности и политици. Како књижевност доприноси сазнању политичких појава?“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 122: 121–132.
- Ankersmit, F. R (1989), *Historiography and postmodernism*, „History and Theory“, XXVIII, No. 2: 137–153.
- Антоловић, Михаел (2008), „Постмодернизам и/или историографија?“, *Токови историје*, 3–4: 177–197.
- Aristotel (2002), *O pesničkoj umetnosti*. Prevod s originala, predgovor i objašnjenja Miloš N. Đurić: Beograd.
- Berk, Piter (1999), „Историја као друштвено памћење“, *Реč*, 2: 83–92.
- Brajović, Tihomir (2011), „Ironija i kolektivna memorija. Desnica, Krleža, Andrić“. У: *Desničini susreti 2010*. Zbornik radova. Uredili: Drago Rokсандић и Ivana Cvijović Javorina, Zagreb: 27–38.
- De Man, Pol (1975), *Problemi moderne kritike*: Beograd.
- Деретић, Јован (1985), *Књижевни огледи Владимира Дедијера*. У: Владимир Дедијер, *Књижевност и историја*, Београд: 7–13.
- Деспих, Ђорђе (2007), „Историја као антислика у песништву Миодрага Павловића“, *Лицеум*, 11: 33–42.
- Жунић, Драган (1995), *Књижевност и сазнање историје*. У: „Књижевност и историја“, I, Зборник радова са првог научног скупа, Ниш: 28–39.
- Кока, Јирген (1994), *О историјској науци. Огледи*: Београд.
- Kuljić, Todor (2003) „Postmoderna i istorija“, *Sociologija*, XLV, 4: 289–302.
- Милојевић, Милоје (2009), „Социолошки значај романа. Роман као књижевна форма и као социјална институција“, *Баштина*, 27: 69–85.
- Mitrović, Andrej (1992): *Raspravljanja sa Klio*: Sarajevo.
- Mitrović, Andrej (2008): *Kultura i istorija*: Beograd.
- Немањић, Милош (2011): *Књижевна култура у Србији. Социолошки есеји и истраживања 1975–2005*: Београд.
- Николић, Коста – Димитријевић, Бојан (2002), „Раскрснице савремене српске историографије“. *Историја 20. века*, 1: 175–188.
- Перишић, Игор (2007), „Нова историја“ Басарине фаме о бициклистима, *Лицеум*, 11: 65–80.
- Петровић, Предраг (2008), *Авангардни роман без романа. Поетика кратког романа српске авангарде*: Београд.

- Поповић, Миодраг (1977), *Видовдан и часни крст. Огледи из књижевне археологије*: Београд.
- „Ranjiva nauka“ (1999), *Razgovor sa Andrejem Mitrovićem, Reč*, 2: 137–144.
- Симић, Марина (2005), „Да ли су сви антрополози (још увек) књижевници? Кратак преглед антрополошких приступа проблему књижевности и антропологије“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 1–3: 549–560.
- Solar, Milivoj (2010), *Ukus, mitovi i poetika*: Београд.
- Татаренко, Ала (2009), „Постмодерни ликови историје: (де)митологизација прошлости у приповеткама Данила Киша и Борислава Пекића“. У: *Књижевност и историја*, IX. *Идеологизација и митологизација историје у књижевности*, Ниш: 218–231.
- Ćirković, Sima (1972) *Mitsko, legendarno i naučno u istorijskoj svesti*. „Treći program Radio Beograda“, Београд: 251–272.
- Ћосић, Dobrica (1988), *Stvarno i moguće*: Ljubljana–Zagreb.
- Ћосић, Добрица (1992–1996), „Писмо уреднику“. У: *Историјски роман*. Зборник радова. Уредник Миодраг Матицки, Београд–Сарајево: 29–37.
- Фуко, Мишел (1998), *Археологија знања*: Београд.
- White, Hayden (2004), „Historijska pripovjednost i problem istine u historijskom prikazivanju“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2: 621–635.